

ความเป็นมาของหนังสือกฎหมายไทย

ในการศึกษาถึงความเป็นมาของหนังสือกฎหมายไทยนั้น อาจอาศัยหลักฐานอ้างอิง เช่น เกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย นั่นคือเริ่มตั้งแต่ศิลาจารึกเป็นต้นมาจนถึง เอกสารและหนังสือกฎหมายในปัจจุบันนี้

สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี

หลักฐานซึ่งถือเป็นเอกสารกฎหมายเก่าแก่ที่สุดคือจารึกสุโขทัย ร. แลงกาศ กล่าวว่
 ลายจารึกที่สลักอยู่บนศิลานั้น มีคุณค่าดีกว่าหลักฐานที่เป็นเอกสาร เขียนด้วยลายมือ เพราะ
 โดยมากแล้ว เป็นสิ่งที่จะทำให้เราทราบถึงตัวบทกฎหมายได้อย่างแน่นอนไม่คลาดเคลื่อน
 โดยเหตุที่เป็นสิ่งถาวรมั่นคง ขอความที่ปรากฏในจารึกมักจะไม่ถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขต่อเติม
 เสียใหม่ดัง เช่น-ขอความในเอกสารที่เขียนด้วยลายมือ ในสมัยโบราณบัญญัติกฎหมายยอม
 จักให้จารึกบทบัญญัติที่ตนได้ตั้งขึ้นนั้นคงไว้บนสิ่งถาวร เช่น แทงศิลา แผ่นทองแดงหรือดินเผา
 เป็นคน มีตัวอย่างปรากฏอยู่ในประเทศบาบิโลน (ศิลาจารึกของพระเจ้าอัมมูราบี) และใน
 ประเทศโรมัน (กฎหมาย 12 โต๊ะ) เป็นอาทิ ทั้งนี้ก็เพราะเป็นวิธีที่มั่นคงหนึ่งสำหรับการ
 โฆษณาเผยแพร่กฎหมายบนสิ่งถาวร ซึ่งทุกคนจำเป็นจะต้องรู้กับทั้งยังเป็นวิธีทำให้เป็นที่มั่นใจ
 ไคว่าจะต้องมีการเคารพตอกกฎหมายนั้น และผูกพันสติความสงบเรียบร้อยให้มีอยู่ในหมู่
 ประชาชน ทั้งนี้ก็โดยเหตุว่าการโฆษณาทำให้พลเมืองทั้งหลายได้รับทราบ ในรู้ตัวโดยชัด
 เจน ตลอดถึงโทษานุโทษอันตนจะพึงได้รับ ถ้าหากตนซัดขิ้นฝ่าฝืนกฎหมายนั้น¹

¹โรแบร์ต แลงกาศ, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (กฎหมายเอกชน) ข้อความเบื้องต้น.
 พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, 2478, หน้า 16 - 17.

สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

เอกสารทางกฎหมายที่เขียนด้วยมือในสมัยกรุงศรีอยุธยามีเหลืออยู่น้อยมาก ทั้งนี้ เพราะกรุงศรีอยุธยาถูกข้าศึกทำลายเสียหายอย่างร้ายแรงใน พ.ศ. 2310 อันเป็นเหตุให้เอกสารเขียนด้วยมือซึ่งเก็บรักษาไว้ในหอสมุดหลวงต้องพินาศไปเป็นส่วนใหญ่ อีกประการหนึ่งเอกสารเขียนด้วยมือนั้นมักจะเก็บไว้ให้คงทนอยู่นานไม่มีใครได้ ย่อมจะชำรุดเสียหายไปโดยเร็ว เนื่องจากความชื้นของอากาศ และคนโบราณไม่ทราบวิธีที่จะเก็บรักษา เช่นในปัจจุบันนี้ นอกจากนี้สำหรับเอกสารที่เกี่ยวกับกฎหมายยังมีเหตุเฉพาะอีกเหตุหนึ่ง ซึ่งทำให้เอกสารชนิดนี้ต้องสูญไป คือการประมวลบทกฎหมายซึ่งได้กระทำขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ซึ่งทำให้เอกสารที่บรรจุกฎหมายเก่าแต่ครั้งก่อนกลายเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ โดยที่ตัวบทกฎหมายนั้นได้สิ้นความสำคัญสำหรับศาล ยิ่งกว่านั้นเมื่อได้มีการประมวลรวบรวมบทกฎหมายเก่าขึ้นแล้วได้มีประกาศว่ากฎหมายเก่าใด ๆ นอกจากที่ได้ประมวลขึ้นแล้วนั้น ห้ามนำมาใช้อ้างในศาลเป็นอันขาด ฉะนั้นจึงขาดความเอาใจใส่ในอันที่จะสงวนรักษาเอกสารที่บรรจุกฎหมายเก่า ๆ ไว้ และอาจเป็นได้ว่ากลับมีการทำลายเอกสารนั้น ๆ เสียด้วยความจงใจอีกด้วย เพื่อจะไม่ให้บทกฎหมายเก่ามาปะปนสับสนกับบทกฎหมายที่ได้ตรวจชำระรวบรวมประมวลขึ้นไว้¹ ความรู้สึกนึกคิดในอันที่จะรักษาของเก่าไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ไม่ค่อยมี เพิ่งมาเริ่มต้นตัวกันในเร็ว ๆ นี้เอง แม้ในวงการกฎหมายก็เช่นกัน

หอพระสมุดวชิรญาณได้เอกสารที่เป็นหลักฐานทางกฎหมายซึ่งแน่ใจว่ามีอายุถอยหลังขึ้นไปถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาไว้เพียงสองฉบับเท่านั้น คือเป็นพระราชกฤษฎีกาในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ปีชกาล พ.ศ. 2242 ซึ่งพบที่เมืองพัทลุง พระราชกฤษฎีกาสองฉบับนี้เขียนด้วยเส้นดินสอดำบนกระดาษข่อย มีข้อความเดียวกันทั้งสองฉบับ ฉบับหนึ่งเขียนเป็นภาษาไทย

¹ แลงกัท, เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

อีกฉบับหนึ่งเขียนเป็นภาษาเขมร ตัวบทของกฎหมายฉบับนี้ยังมีไต่คัดลอกเอาออกพิมพ์ เป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับวัดในเมืองพัทลุง คือ จัดให้สังฆิกคนเป็นข้าพระสำหรับทำงานในวัดนั้น ๆ และห้ามมิให้ใช้ในราชการเป็นต้น¹

สมัยกรุงธนบุรี เป็นราชธานี

ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงกูบ้านเมืองมาได้ก็มีราชการทัพศึกทัพพันอยู่มิได้ขาด ซึ่งเป็นเหตุให้ไม่มีเวลาได้เสด็จรวบรวมพระราชกำหนดกฎหมายให้เป็นระเบียบเรียบร้อย

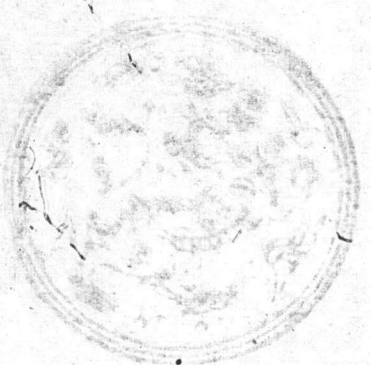
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นราชธานี

เมื่อสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ได้ทรงราชย์ ราชการทัพศึกมีที่หนักเสด็จเองอยู่แต่ในสิบปีแรก หลังจากนั้นแล้วทรงจัดระเบียบราชการและวัฒนธรรมเป็นอย่าง ๆ ไป² ในด้านการชำระกฎหมาย ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ที่จะให้ประมวลพระราชกำหนดกฎหมายได้เป็นหลักปฏิบัติราชการด้วยทรงเห็นว่าบทกฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาสูญหายกระจัดกระจายไปมาก ดังปรากฏในพระราชกำหนดใหม่ข้อที่ 28 ว่า

...ซึ่งพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระบรมอัมมาประเสริฐ
 คำเนนพระราชโองการพระบัตริฐสุรสีหนาคำหรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า พระราชกำหนดบท
 พระอัยการสำหรับแผ่นดินกระษัตริย์มีมากหลายตอ ๆ มาจะนับคณนามิได้ ครั้งกรุงศรีอยุธยา
 เสียแก่อาญพมาชาติกั พระธรรมสาตราชสาคร บทพระอัยการกระจัดกระจายหายแก่สวน

¹ เรื่องเดิม, หน้า 19-20.

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิศยากร, "พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ทรงชำระเสด็จกฎหมาย" คุณพาน, (ก.พ. 2502), 77.

๑ ศุภมัศก ๑๑๖๖ มุสิก:สังวาท:ระฆาณมาก ศุภ:ปักษยเข้าฎิปทกฤษถี คุรุภว:
 บริเวณทกถกกำหนด พระบาทสมเด็จพระบรมราชธิราชวรมหาธิบดี ตรีสิริสุนทรบรมมท
 จักรพรรดิราชธิบดินทรธรรณินทรราชธิราช รัตนกาศภาคกระษัตริย์องค์บรมราชินีนาถ ตรีภว:
 เนศวรณภณกษัตริย์รัตนราชธานี:พระไกรยสมุทยค:โรมนต์ สกลจักรมหาพิชัยเขนทร

สืบส่วนมีอยู่สักส่วนหนึ่งให้สืบพระมหาราชครู พระไกรศรีนอกราชการผู้เถา...¹

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ จึงได้ทรงทำการวินิจฉัยต่าง ๆ ในทางกฎหมายไว้ โดยทรงอาศัยมูลอำนาจอธิปไตยของพระองค์เองบ้าง ทรงอาศัยหลักฐานที่ได้จากการสืบสวนฟัง คำบอกเล่าของยูเฒ่ายูแก่ มีอาทิ ผู้ใดเคยอยู่ในคณะตุลาการศาลแต่ครั้งเดิม ๆ มาบ้าง อย่างไรก็ตาม กฎหมายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในครั้งนั้น ยังคงอาศัยบทกฎหมายต่าง ๆ ของกรุงศรีอยุธยาเป็นบรรทัดฐานสำคัญอยู่ แต่กฎหมายครั้งอยุธยาบางส่วนก็ไม่ตรงกับความคิดเห็นจารีตประเพณีและความต้องการใหม่ ๆ ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ บรรดาบัญญัติของกฎหมายที่เห็นว่าถูกต้องแล้วในครั้งก่อน ครั้นมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์อาจขัดกับหลักความยุติธรรมก็ได้ความไม่ตรงกันระหว่างบทกฎหมายลายลักษณ์อักษร เดิมกับความคิดเห็นชนใหม่ครั้งนั้น ปรากฏขึ้น² ใน พ.ศ. 2347 มีคดีหนึ่งเกิดขึ้น เป็นเหตุให้ทรงสั่งให้มีการชำระกฎหมายเป็นการใหญ่ คือ คดีฟ้องหย่าซึ่งอำแดงป้อมฟ้องหย่าจากนายบุญศรีช่างเหล็กหลวง³ นายบุญศรีร้องทุกข์กล่าวโทษพระ เกษมและนายราชาอรรดความว่า

อำแดงป้อมภรรยาบุญศรีฟ้องหย่าบุญศรี ๆ ให้การแก่พระ เกษมว่าอำแดงป้อมนอกใจ ทำชู้ควายนายราชาอรรด แลรวมฟ้องหย่านายบุญศรี ๆ ไม่นยา พระ เกษมหาพิจารณาตามคำ ฟ้องการนายบุญศรีไม่ พระ เกษมผูกจาเพาะโลมอำแดงป้อม แลพิจารณาไม่เป็นสัจธรรมเขา ควยอำแดงป้อม แลก็คชขอความมาใหญ่ขุนศาลหลวงปฤกษา ๆ ว่าเป็นหญิงหย่าชายให้อำแดงป้อมกับนายบุญศรีชากจากนิ้ว เมียงกันตามกฎหมาย⁴

¹ แคนบิช บร็คเคย์, ผู้พิมพ์, หนังสือเรื่องกฎหมายเมืองไทย, (พิมพ์ครั้งที่ 10; พระนคร: 2417, ล. 2, หน้า 462.

² แลงกัท, เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

³ พระวรวงษ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

⁴ บร็คเคย์, เรื่องเดียวกัน, ล. 1, หน้า 3-4.

นายบุญศรีได้นำคัมภีร์พันธุศาสตร์ ถวายฎีกาต่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ทรงเห็นด้วย
ตามฎีกาว่า กำเนิดภักษาอันขึ้นกับหลักความยุติธรรม ทรงสงสัยว่ากฎหมายฉบับที่ศาลยกขึ้นนี้จะผิดพลาด
คลาดเคลื่อน จึงมีพระบรมราชโองการให้เทียบข้อความในฉบับกฎหมายที่ศาลใช้กับข้อความในกฎหมาย
อีกสองฉบับซึ่งรักษาไว้ที่หอสมุดของหลวงฉบับหนึ่งและข้างที่ฉบับหนึ่ง แต่ด้วยบทในกฎหมายทั้งสามฉบับตรง
กันทุกประการ จึงเห็นได้ว่าความพิสดารของกฎหมายไม่เหมาะสมกับจารีตประเพณีในครั้งนั้น จึงมีพระ
บรมราชโองการให้จัดการตรวจชำระบรรดาบทกฎหมายทั้งปวงที่มีในหอหลวง ทรงมอบหน้าที่การตรวจ
ชำระบทกฎหมายในครั้งนั้นแก่กรมการคณะหนึ่ง ประกอบด้วยอาลักษณ์ 4 นาย ลูกขุน 3 นาย
และราชบัณฑิต 4 นาย รวม 11 นายด้วยกัน ทำหน้าที่ชำระพระราชกำหนดบทพระไอยการอันมีอยู่ใน
ในหอหลวงตั้งแต่พระบรมศาสดาไปใหญ่ถูกต้อง และจัดเป็นหมวดหมู่ไว้ต่อจากนั้นพระองค์เองทรงชำระ
ดัดแปลงแก้ไข เนื้อหาของตัวบทกฎหมายที่ชำระสะสางแล้วอีกครั้งหนึ่ง เพื่อประโยชน์แห่งความยุติธรรม
เมื่อชำระแล้วจึง

ให้อาลักษณ์สุบเส้นหมึกสามฉบับ ๆ หนึ่งไว้หองเครื่องฉบับหนึ่งไว้หอสมุดหลวงฉบับหนึ่ง
ไว้ ณ ศาลหลวงสำหรับลูกขุน . . . ปิดตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ บัวแก้ว ทุกเล่ม
เป็นสำคัญ ถาพระเกษม พระไกรสีห์เชิญพระสมุทพระราชกำหนดบทพระไอยการออกมา
พิพากษาจกคดีใด ๆ ลูกขุนทั้งปวงไม่เห็นปิดตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ บัวแก้ว
สามดวงนี้ไซ้ ออย่าให้เช็ดถือเอากันอันชาติที่เดียว¹

ข้อความท้ายประกาศซึ่งห้ามมิให้ลูกขุน เชื้อเหง้ากฎหมายที่มีได้ปรากฏอยู่ในฉบับหลวงทั้งสามนี้
เท่ากับเป็นการยกเลิกโดยเด็ดขาด ซึ่งบรรดาบทกฎหมายที่มีได้ปรากฏอยู่ในประมวลกฎหมายใหม่นี้
กฎหมายทุกฉบับแม้จะมีอายุมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและมีลักษณะ เป็นบทกฎหมายที่ถูกแท้จริง อย่างไรก็ตาม
ก็ไม่มีน้ำหนักอันจะอ้างในศาลได้ พดคติการณ์นี้ชี้ให้เห็นเหตุที่บุคคลมีฉบับกฎหมายเขียนด้วยมือเก่า ๆ
มิได้ใช้ความระวังรักษาให้ดีและเหตุที่ฉบับเขียนด้วยมือเก่า ๆ ได้คดทอคมาถึงเราเป็นจำนวนน้อยมาก
ดังกล่าวข้างต้น²

¹ เรื่องเดิม, หน้า 5.

² แลงกาตี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

กฎหมายฉบับหลวงที่รวบรวมขึ้นสามชุดนั้น แต่ละชุดมี 41 ฉบับ แต่ที่ตกหอกมา
 ทุกวันนี้รวมทั้งสามชุด มีเพียง 79 ฉบับเท่านั้น เก็บอยู่ที่กระทรวงยุติธรรม 37 เล่ม
 ที่หอสมุดแห่งชาติ 42 เล่ม เป็นเคราะห์ที่ที่เราได้ฉบับหลวงอย่างน้อยหนึ่งในสามฉบับเดิม
 เว้นไว้แต่พระอัยการพรมศักดิ์และอัยการทาสซึ่งเหลือแต่ฉบับรองทรง ฉบับรองทรงนี้เป็นชุด
 ฉบับรองลงมา ซึ่งเขียนโดยอาลักษณ์พวกเดียวกันที่เขียนชุดฉบับหลวง ฉะนั้นแต่ฉบับหลวงมี
 อาลักษณ์สอบทานสามคน เขียนเมื่อ จ.ศ. 1167 (พ.ศ. 2348) ส่วนฉบับรองทรงมีอาลักษณ์
 สอบทานสองคน เขียนเมื่อ จ.ศ. 1169 (พ.ศ. 2350) และไม่ได้ประทับตราสามดวง¹
 ฉบับหลวงนั้น เขียนด้วยรงค์ขาวและเหลืองบนกระดาษข่อยสมุดไทยขนาดกว้าง 4 นิ้ว
 ยาว 14 นิ้ว และหนาประมาณ 1½ นิ้ว หน้าปกลงแซลแลคซึ่งช่วยให้คงทนและทนทาน
 กฎหมายตราสามดวงนี้มีพระธรรมศาสตร์เป็นหมวดแรก พระธรรมศาสตร์แบ่งเป็น
 สองภาค คือ ภาคแรกได้แก่นิทานเค้ามูลแห่งพระธรรมศาสตร์และภาคหลังได้แก่ตัวบทกฎหมาย
 พระธรรมศาสตร์ยกข้อความเป็นภาษาบาลีแล้วแปลเป็นภาษาไทย นับว่าเป็นแม่บทของเรื่องและ
 เป็นของศักดิ์สิทธิ์ มิได้อยู่ในความจรณาของบุคคล หากเป็นความรู้ที่พระมนูสาราจารย์ไปได้มา
 แต่ขอบจักรวาล พระราชกำหนดกฎหมายใด ๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยาทรงบัญญัติขึ้น
 หันท้าวความจากแม่บททั้งสิ้น มิบัญญัตินอกเหนือแม่บทนี้ออกไปแม้ว่าปฐิทธิคุณญาณลาคอาจ
 เสริมวงแห่งบัญญัติให้กว้างได้มากจนแทบจะนอกเหนือเขตของแม่บท แต่ถึงกระนั้นก็ยังอยู่ใน
 กรอบของแม่บท อย่างน้อยก็ตามตัวหนังสือ ส่วนที่พระเจ้าแผ่นดินทรงรับผิดชอบบัญญัติเอง
 โดยตรงนั้นไม่นับเป็นพระธรรมศาสตร์ หากเรียกว่า "ราชศาสตร์"²

¹มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1
 จ.ศ. 1166, พิมพ์ตามฉบับหลวงตราสามดวง. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ,
 หน้า จ-ฉ.

²พระวรวงษ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

พระธรรมสาครภาคนี้ ทานกล่าวถึงความ เป็นมาแห่งพระธรรมสาคร ส่วนภาคตัวบท อธิบายเบื้องต้นถึงลักษณะของผู้ที่จะเป็นตุลาการ แจงอรรถคดีว่ามีสองอย่างคือ มูลคดี กับสาขคดี อย่างแรกนี้มีกฎหมายส่วนที่เป็นหน้าที่โดยตรงของผู้พิพากษาและตุลาการอันมี 10 ประการกับมีมูลคดีวิวาท คือเหตุที่จะบังเกิดความทั้งปวงได้แก่ เรื่องที่เกิดมาจากความ อันมี 29 ประการ¹

ประชาชนไคร้จักประมวลกฎหมายของรัชกาลที่ 1 โดยอาศัยสำเนามาจนกระทั่ง ถึงรัชกาลที่ 3 หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันได้นำเครื่องพิมพ์หนังสือไทยเข้ามายังกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2378 แต่ตัวพิมพ์อักษรไทยยังไม่งาม จนหมอบรัดเลย์ตั้งโรง พิมพ์ขึ้น จึงได้คิดทำตัวอักษรไทยเป็นรูปอย่างที่ใช้ในกรุงเทพฯ สำเร็จเมื่อ พ.ศ. 2380 แต่การพิมพ์หนังสืออักษรไทยในครั้งรัชกาลที่ 3 ส่วนใหญ่หมอสอนศาสนาใช้พิมพ์หนังสือสอน ศาสนาเป็นพื้น² ใช้พิมพ์เอกสารราชการครั้งเดียวเมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2382 เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้จ้างโรงพิมพ์หมอบรัดเลย์พิมพ์หมาย ประกาศห้ามสูบฝิ่นเป็นจำนวน 9,000 ฉบับ นับเป็นเอกสารทางราชการฉบับแรกที่พิมพ์ ขึ้นในประเทศไทย³

¹ เรื่องเดิม, หน้า 81.

² ยอร์ช เซคส์, ตำนานอักษรไทย. พระนคร : โครงการพัฒนาการศึกษา, 2504, หน้า 37.

³ G.B. McFarland, ed., Historical Sketch of Protestant Missions in Siam 1828-1928. Bangkok : Bangkok Times Press, 1928, p.16.

⁴ แลงกาศ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

ครั้นถึง พ.ศ. 2392 นายโหมค อมาตยกุล (ต่อมาเลื่อนเป็นพระยากระสาป) ได้รวบรวมพิมพ์ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 ขึ้นอีกจากสำเนาของฉบับหลวง โดยมีได้รับอนุญาตจากทางราชการ กำหนดจะให้เป็นหนังสือสองเล่มชุด แต่เมื่อพิมพ์เล่มที่หนึ่งออกจำหน่ายก็มีพระราชโองการให้รีบเสียและให้นำไปเผา ฉบับพิมพ์ของนายโหมคนี้ตกมาเป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติหนึ่งฉบับ ต่อมาในรัชกาลที่ 4 หมอบรัดเลย์ได้จัดพิมพ์ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 ขึ้นอีกโดยใช้สำเนาของนายโหมคเป็นต้นฉบับ พิมพ์เล่มแรกเมื่อ พ.ศ. 2405 หลังจากนั้นหนึ่งก็ได้พิมพ์เล่มที่สองขึ้น ฉบับพิมพ์นี้บรรจุตัวบทของกฎหมายทุกเรื่องแห่งประมวลกฎหมายในรัชกาลที่ 1 กับเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะโจรหาเส้นซึ่งเป็นบทกฎหมายในรัชกาลที่ 3 หนังสือที่หมอบรัดเลย์พิมพ์นี้เรียกกันว่า "กฎหมายเกาสองเล่ม" หรือ "กฎหมายหมอบรัดเลย์"¹ แต่ละเล่มมีสารบาญคนเรื่องท้ายเล่ม

ต่อจากการพิมพ์ของหมอบรัดเลย์แล้วก็มีกรพิมพ์ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 อีกหลายครั้ง ในปี พ.ศ. 2401 หนังสือราชกิจจานุเบกษาเริ่มออก พิมพ์ส่วนมากของกฎหมายเหล่านี้เป็นตอน สดุดีต่อกันเป็นลำดับ ระหว่าง พ.ศ. 2418 ถึง 2421 ต่อมาใน พ.ศ. 2438 หลวงดำรงธรรมสาร (มี) ผู้พิพากษาศาลพระราชาญาได้พิมพ์หนังสือสองเล่ม เรียกว่า "กฎหมายเก่าใหม่" อันเป็นหนังสือประชุมบทกฎหมายซึ่งนอกจากตัวบทกฎหมายทั้งในฉบับของหมอบรัดเลย์แล้วยังบรรจุกฎหมายใหม่และประกาศซึ่งใช้อยู่ในขณะนั้นด้วย นำบทกฎหมายต่าง ๆ ที่มีวัตถุประสงค์เดียวกันมาไว้ด้วยกัน ซึ่งช่วยให้ค้นหาบรรดาบทกฎหมายเกี่ยวกับกรณีใดกรณีหนึ่งได้โดยง่าย สะดวกแก่การค้นหากฎหมายทั้งหลายซึ่งกำลังใช้อยู่ ต่อมาใน พ.ศ. 2444 กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงจัดพิมพ์ประมวลกฎหมายขึ้นอีก เป็นหนังสือสองเล่ม ทรงคัดทอนบทบัญญัติที่ยกเลิกไม่ใช้แล้วออกเสีย และในตอนท้ายของเล่มที่หนึ่งซึ่งทรงจัดพิมพ์ขึ้นนี้ได้ทรงเพิ่มเติม กฎหมายลิลิตและกรมศักดิ์สำเร็จ² ซึ่งเป็นหนังสือที่เรียบเรียงขึ้นตั้งแตครั้ง พ.ศ. 2344 เป็นย่อหลักสำคัญของกฎหมายสำหรับ:

¹ แลงกาศ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

² พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กฎหมายสำหรับผู้พิพากษาและทนายความ, พระนคร: โรงพิมพ์กองสุโขทัย, 2445, เล่ม 1 หน้า 681-796.

๑ ชื่อหนังสือ พระราชกำหนด
 ๒ ฉบับ หมายใหม่ดกระสัน
 ๓ ลักษณะ เล่ม ๑ (๖ เล่มหน้า)
 ๔ ประวัต ได้มาทุกกระทรวงมรทพ.
 วันที่ ๓๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๓
 ๕. หมายสำคัญ อักษร พ ที่
 ๖ ที่ เก็บตู้ ชั้น

รพททกรรทพษ
 กป ๒ ๕
 คยมิงชยเมเอกทก
 ๑๒๔๑

บทพระอัยการพระราชกำหนด

เล่ม ๑

กฎหมายตราสามดวงฉบับตัวเขียนของ นายโหมศ อมาตยกุล

เป็นคู่มือของศาล อันนับว่าเป็นคำรากกฎหมายเก่าที่สุดที่ตกทอดมาเนื่องจากแต่งตั้งก่อนการประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 ซึ่งนอกจากจะเป็นประโยชน์ในการประกอบการศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายแล้วยังให้แนวความคิดเกี่ยวแก่หนังสือคู่มือกฎหมายหรือตำราซึ่งเคยใช้อยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา¹ เฉพาะกฎหมายลิลิตนั้นเป็นบทร่ายกรองอันช่วยให้จำได้ง่าย

ปลายปี พ.ศ. 2471 นาย ย. บุรณีย์ ได้พิมพ์ตำรับกฎหมายลักษณะมฤตกไว้ในหนังสือของสมาคมการคนควาแห่งประเทศไทยถูกต้องตามฉบับหลวง สองปีต่อมาหลวงประดิษฐมนูธรรมได้จำลองกฎหมายฉบับหลวง เก้าฉบับจากบรรดาฉบับหลวงที่ถ่ายทอดมา เลือกพิมพ์เฉพาะบางลักษณะที่เห็นว่ายังคงใช้ได้บ้าง หรือที่มีประโยชน์ในการเทียบเคียงด้วยวิธีถ่ายภาพและพิมพ์ลงในหนังสือ "ประชุมกฎหมาย" เล่มที่ 1 และเกือบจะเป็นขณะเดียวกันได้มีการพิมพ์กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จขึ้นโดยคัดลอกตัวบทตามฉบับหลวงที่ยังเหลืออยู่ พ.ศ. 2474 ราชบัณฑิตยสถานก็จัดพิมพ์กฎหมายลักษณะอาญาหลวง และลักษณะอาญาราชฎา โดยคัดลอกจากกฎหมายฉบับหลวงที่เก็บไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณ² พ.ศ. 2478 ร.ท. เสถียร ลายลักษณ์ ได้รวบรวมพิมพ์ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 อีกโดยคัดจากฉบับพิมพ์ของหมอบรัดเลย์³ เป็นหนังสือสองเล่มฉบับพิมพ์ แบ่งตอนเช่นเดียวกับฉบับของหมอบรัดเลย์ เป็นเล่ม 1 และเล่ม 2 ของหนังสือ "ประชุมกฎหมายประจำศก" ส่วนกฎหมายลิลิตและกรมศักดิ์สำเร็จนั้นต่อจากหนังสือกฎหมายราชบุรุษพิมพ์ลงใน "ประชุมกฎหมายประจำศก" เล่ม 3

¹ แลงกาศ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

² เรื่องเดิม, หน้า 35.

³ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 1 กฎหมายตราสามดวง (ตอน 1) พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2478, หน้า (2).

ในปี 2481 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดพิมพ์ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 ขึ้นอีกให้ชื่อว่า "ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166" มีวัตถุประสงค์ที่จะให้นักศึกษาวิชากฎหมายใช้เป็นตำรานกฎหมาย ฉะนั้นจึงพยายามรักษาลักษณะเดิมของต้นฉบับไว้ทุกประการ ทั้งด้านตัวบทกฎหมายและอักษรวิธี โดยคัดลอกจากฉบับหลวง ต่อเมื่อไม่มีฉบับหลวงเหลืออยู่จึงพิมพ์ตามฉบับรองทรง¹ เมื่อเหลือฉบับหลวงหรือฉบับรองทรงเพียงฉบับเดียวก็พิมพ์ตามโดยมิได้เปลี่ยนแปลง นอกจากปรากฏว่าอาลักษณ์เขียนผิดหรือตกจึงแก้ไขให้ถูกต้อง แต่อธิบายไว้ในเชิงอรรถในการตรวจแก้อาศัยฉบับพิมพ์ของนายโหมค อมาตยกุล การเรียงกฎหมายลักษณะต่าง ๆ ไม่เรียงตามแบบของฉบับพิมพ์อื่น แต่พยายามเรียงลำดับเพื่อสะดวกแก่การค้นหา พิมพ์เป็นสามเล่ม เล่ม 1 รวมบทกฎหมายลักษณะทั่วไป กฎมณเฑียรบาล กฎหมายลักษณะปกครองกฎหมายว่าด้วยธรรมเนียมศาลและพิจารณาคดี กล่าวคือ บรรดาบทกฎหมายที่เรียกว่า กฎหมายมหาชนในปัจจุบัน เล่ม 2 รวมกฎหมายเอกชนและกฎหมายอาญา เล่ม 3 รวมกฎหมายที่มีได้จัดอยู่ตามมูลคดี เช่น กฎหมายพระสงฆ์ พระราชบัญญัติ พระราชกำหนดเก่า ซึ่งโดยมากเป็นบทกฎหมายที่ไม่สู้เก่าแก่ดังกฎหมายที่รวมไว้ในเล่ม 1 และเล่ม 2² ฉบับพิมพ์นี้สำเร็จในปี พ.ศ. 2482.

ประมวลกฎหมาย จ.ศ. 1166 นั้นนอกจากจะบรรจุตัวบทกฎหมายเก่าที่สืบทอดมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งตรวจชำระแล้วยังรวบรวมตัวบทกฎหมายที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงประกาศใช้เท่าที่มีอยู่ในเวลานั้นด้วย กฎหมายที่ตั้งในรัชกาลที่ 1 มีสามลักษณะคือ พระราชบัญญัติกฎหมายพระสงฆ์ และพระราชกำหนดใหม่³ ตัวบทกฎหมายในรัชกาลที่ 1

¹ กฎหมายที่ไม่มีฉบับหลวงเหลืออยู่มีแต่ฉบับรองทรงนี้มีสองบท คือ กรมศังก์และลักษณะทาส

² มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, เรื่องเดียวกัน, หน้า (ข).

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ราชานุภาพ, ตำนานกฎหมายเมืองไทยและประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์. อนุสรณ์ในงานฉานาภิณกิจศพ นางพิสิษฐ์สังขการ (ฉวี อัจฉระกาญจน) 2503 , หน้า 2.

ที่ได้ออกประกาศใช้หลัง พ.ศ. 2348 และด้วยทกกฎหมายในสองรัชกาลต่อมา ปรากฏเป็น ฉบับเขียน เก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ บัญชีรายชื่อบทกฎหมายเหล่านี้ได้ลงพิมพ์ในวารสาร "นิติศาสตร์" ฉบับเดือนตุลาคม 2473 ต่อมา ร.ท.เสถียร ลายลักษณ์ ได้พิมพ์กฎหมาย เหล่านี้ลงใน "ประชุมกฎหมายประจำศก" เล่ม 3 และเล่ม 4

สมัยรัชกาลที่ 4

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างโรงพิมพ์หลวงขึ้นใน พระบรมมหาราชวัง ชานานนามว่า โรงอักษรพิมพ์การ แล้วจึงเริ่มพิมพ์หมายประกาศเมื่อปี พ.ศ. 2401 ในชั้นต้นโปรดเกล้าฯ ให้ทำเป็นหนังสือพิมพ์ข่าวออกเป็นระยะ ๆ ชานานนามว่า หนังสือ "ราชกิจจานุเบกษา" รวบรวมข่าวในราชสำนักและเก็บความจากประกาศต่าง ๆ ซึ่งออกในระยะนั้น บอกไว้ให้ทราบเพียงเนื้อความ พิมพ์อยู่เพียงหนึ่งปีก็หยุด โปรดฯ ให้ พิมพ์เฉพาะหมายประกาศโดยตลอดทั้งเรื่อง ทำเป็นใบปลิวแจกตามกระทรวงทบวงการ และ กระจายไปปิดไว้ตามที่ประชุมชน แทนการป่าวร้องซึ่งทำมาแต่เดิมสืบมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงกลับออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาอีกเมื่อ พ.ศ. 2417 ตั้งแต่นั้นบรรดาประกาศจึงลง ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา และเลิกวิธีแจกจ่ายหมายประกาศอย่างแต่ก่อนสืบมาจนทุกวันนี้¹

ประกาศรัชกาลที่ 4 นี้ได้จัดรวบรวมพิมพ์ขึ้นใหม่เมื่อครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวง และเป็นผู้จัดการหนังสือราชกิจ จานุเบกษาซึ่งกลับพิมพ์อีกในรัชกาลที่ 5 ได้ทรงหาสำเนาประกาศรัชกาลที่ 4 มาพิมพ์ไว้ใน หนังสือราชกิจจานุเบกษาบ้าง เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ออกหนังสือ พิมพ์ครุโฆษาท ก็ได้ทรงหาฉบับพิมพ์ไว้ในหนังสือครุโฆษาทอีกบ้าง ต่อมาเมื่อหอพระสมุด วชิรญาณออกหนังสือพิมพ์ กรรมการหอพระสมุดฯ ได้หาสำเนาประกาศรัชกาลที่ 4 มาพิมพ์ไว้ใน หนังสือวชิรญาณอีกบ้าง² แต่ที่รวบรวมประกาศรัชกาลที่ 4 พิมพ์เป็นเล่มโดยเฉพาะ

¹ เรื่องเดิม, หน้า 12.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

จัดทำเมื่อ ร.ศ. 110 เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวง
คือ โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การ ทรงกล่าวถึงที่มาของหนังสือนี้ไว้ในตอนต้นของเล่มที่ 1 ว่า

หนังสือที่เรียกว่าพระราชบัญญัติแลประกาศเก่าใหม่ได้รวบรวมพระราชบัญญัติและประกาศ
ต่าง ๆ ซึ่งได้พิมพ์แล้วในโรงอักษรพิมพ์การ แลประกาศไปแก่พระบรมวงศานุวงศ์
ชาพลุดองซึ่งพระบาทราชมหารัตนตั้งแต่ในรัชกาลที่ 4... การที่รวบรวมหนังสือนี้ได้อาไศรย
ยืมต้นฉบับแต่อยู่ที่ใครรวบรวมรักษาไว้ใดแห่งละมากบางน้อยบาง แลคัดจากพิมพ์ในราชกิจจา
เภทบาง...

ทรงตั้งพระทัยจะพิมพ์เป็นหนังสือเล่มด้วยกัน พร้อมทั้งจะไต่ทำคู่มือย่อประกาศเหล่านั้นด้วย²
แต่เมื่อพิมพ์ได้สามเล่ม รวมเป็นประกาศตั้งแต่ จ.ศ. 1213 (พ.ศ. 2395) ถึง จ.ศ. 1127
(พ.ศ. 2409) โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การเลิก จนกระทั่ง ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439) โรงพิมพ์
อักษรนิติจึงได้พิมพ์ต่อมา รวมประกาศตั้งแต่ จ.ศ. 1228 ถึง จ.ศ. 1230³ เป็นเล่มที่ 4 รวม
ประกาศและพระราชบัญญัติในรัชกาลที่ 4 เป็นสี่เล่มด้วยกัน พิมพ์เล่มละ 1,000 ฉบับ แต่ละเล่ม
มีสารบัญชื้อ และใจความช้อยย่อของประกาศอยู่ท้ายเล่ม ในปี ร.ศ. 122 โรงพิมพ์อักษรนิติได้นำ
ประกาศรัชกาลที่ 4 มาพิมพ์ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง พิมพ์เล่มละ 500 ฉบับ และในระหว่าง พ.ศ. 2464
ถึง พ.ศ. 2469 ราชบัณฑิตยสภาได้จัดพิมพ์ด้วยกฎหมายทั้งหมดที่ได้ออกประกาศในรัชกาลที่ 4
ขึ้นเป็นหนังสือ 9 เล่ม ให้ชื่อว่า "ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4"

¹ พระราชบัญญัติแลประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4. (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การ, 2434),
เล่ม 1 (หน้าความนำ).

² เรื่องเดิม, หน้าเดียวกัน.

³ หนังสือพระราชบัญญัติแลประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4. (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2439),
เล่ม 4 (หน้าความนำ).

ในสมัยรัชกาลที่ 5 การพิมพ์เจริญขึ้นมา ทางราชการได้ใช้การพิมพ์เป็นการโฆษณา
ประกาศต่าง ๆ ของทางราชการ พ.ศ. 2436 ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง) เมื่อยัง
เป็นหลวงรัตนชาติได้รวบรวมกฎหมายและประกาศซึ่งได้ออกประกาศใช้ตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 5
มาพิมพ์ขึ้น หนังสือชุมนุมกฎหมายชุดนี้ซึ่งมักเรียกกันว่า "กฎหมายไกรสี" หยุตลงเมื่อ
พ.ศ. 2442 รวมเป็นหนังสือเจ็ดเล่ม ตั้งแต่ พ.ศ. 2439 หลวงคำรัง (มี) ก็จัดพิมพ์
ตัวบทกฎหมายขึ้นบางบรรจุกฎหมายที่ออกประกาศใช้ในปีที่ล่วงไปแล้ว หนังสือพิมพ์ออกปีละครั้ง¹
หลังจากรัชกาลที่ 5 แล้ว มีการพิมพ์กฎหมายรัชกาลต่อ ๆ มาจนถึงรัชกาลที่ 8
โดยคัดลอกจากหนังสือราชกิจจานุเบกษา พิมพ์ที่โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ

คำพิพากษา คำพิพากษาของศาลก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ขึ้นไปมิได้ตกทอดมาถึงสมัยนี้
ในระหว่าง พ.ศ. 2418 - 2426 หนังสือราชกิจจานุเบกษาได้พิมพ์คำพิพากษาบางฉบับของ
ศาลอุทธรณ์เพื่อเป็นบรรทัดฐานแก่ศาลล่าง ครั้งแรกที่มีการรวบรวมคำพิพากษาขึ้นพิมพ์คือ
หลังการปฏิรูประบบการศาลและการปกครองในรัชกาลที่ 5²

เมื่อ พ.ศ. 2435 ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง) ได้ออกหนังสือรายปีชื่อ
"ธรรมศาสตร์วินิจฉัย" เป็นวารสารกฎหมายฉบับแรกของไทยขึ้น ลงพิมพ์คดีละคำพิพากษา
สำคัญ ๆ ของศาลต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ และหัวเมือง พร้อมทั้งคำฟ้อง เอกสารประกอบฟ้อง
และคำให้การพยานตามสำนวนคดีด้วย

พ.ศ. 2444 กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้ทรงรวบรวมคำพิพากษาที่ทรง
คัดเลือกแล้วของศาลฎีกา ตั้งแต่ พ.ศ. 2441 ให้ชื่อหนังสือว่า "คำพิพากษากรมการฎีกา
บางเรื่อง" เพื่อประโยชน์ของนักเรียนกฎหมาย ทรงจัดพิมพ์ใหม่หลายครั้ง และทรงเติม

¹ แลงกาศ์, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² เรื่องเดิม, หน้า 36.

หมายเหตุความเห็นซึ่งบางครั้งเป็นความเห็นที่กว้างขวางพิศดารมาก หนังสือพิมพ์คำพิพากษา
ฎีกาตั้งแต่ ร.ศ. 117 ถึงวันที่ 23 ธันวาคม ร.ศ. 129 (ยกเว้นคำพิพากษาศาลฎีกา
ปี ร.ศ. 124-126 หาได้พิมพ์ไม่)

ในปีเดียวกันนั้นหลวงศรีบุปผวรรณเขตร์ (อิม ศกุนตลาภัย) ได้พิมพ์คำพิพากษา
ฎีกา ตั้งแต่วันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ. 129 ถึงมีนาคม ร.ศ. 130 ในหนังสือ
"คำพิพากษาฎีกา"

หลังจากนั้น คำพิพากษาฎีกาปี ร.ศ. 131 ถึง 27 กันยายน ร.ศ. 136
พิมพ์ในหนังสือ "มโนสาร" โดยสำนักพิมพ์หนังสือพิมพ์ประจักษ์ใหม่

คำพิพากษาศาลฎีกาตั้งแต่วันที่ 29 กันยายน ร.ศ. 2460 ถึง พ.ศ. 2484
พิมพ์ลงใน "ธรรมสาร" ของสำนักธรรมสาร และตั้งแต่ พ.ศ. 2485 เป็นต้นมาจนถึง
ปัจจุบัน เนติบัณฑิตยสภาจัดพิมพ์ในหนังสือ "คำพิพากษาศาลฎีกา"

ตำรากฎหมาย การศึกษากฎหมายในประเทศไทยเริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5
เมื่อกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้ารพีพัฒน -
ศักดิ์ สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดฯ ให้ไปเป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมในหัวเมือง ในปลายปีโปรดฯ ให้มาเป็นเสนา-
บดีกระทรวงยุติธรรม ครั้น ร.ศ. 116 ก็ทรงจัดตั้งโรงเรียน(กฎหมาย)ขึ้น¹ การสอน
กฎหมายในตอนแรกนั้น ปรากฏในข้อความซึ่งเจ้าพระยามหิธร² แสดงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตอน
แรก

¹ หลวงสารนิยประศาสน์, พัฒนาการศึกษากฎหมายในประเทศไทย. (พระนคร :
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2499), หน้า 3.

² เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) นบ., น.ค. อภิธรรมนตรีว่า การกระทรวงยุติธรรม
พ.ศ. 2478-2480.

หนึ่งว่า "หนังสือที่ทรงใช้สอนคือกฎหมาย 2 เล่ม ซึ่งภายหลังแปลคณลงในกฎหมายบางเรื่องหรือกฎหมายราชบุรี ทางอาญา ใช้ประมวลกฎหมายอินเดียเป็นหลัก วิธีพิจารณาสัญญา และประทุษร้ายส่วนแพ่งใช้ตำรากฎหมาย..."¹

กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเขียนตำรากฎหมายไว้หลายเล่ม เช่น "โคศอญา", "เลขเซอร์กฏหมายที่ดินและกฎหมายฉัวเมีย", "ลักษณะกฎหมายระหว่างประเทศโดยย่อ", "ลายพระหัตถ์เรื่องกฎหมายที่ดิน", "หัวข้อเล็กเซอร์ที่ดิน", "อธิบายคำกฎหมาย" และ "ว่าด้วยกฏหมายพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าทิพพัฒนศักดิ์" เป็นต้น นอกจากนี้ นักกฎหมายไทยรุ่นแรก ๆ ซึ่งได้เป็นผู้สอนวิชากฎหมายไทยในโรงเรียนกฎหมายสมัยนั้นก็เขียนตำราไว้บ้าง แต่มีไม่มากนัก เช่น พระยามรรณบัณฑิตสิทธิเศรษฐี เขียน "กฎหมายฉัวเมีย" และ "คำอธิบายกฎหมายว่าด้วยตัวการผู้สมรู้ในคดีอาญา" พระนเรศบัญชากิจ เขียน "ลักษณะพยานโดยย่อ" ขุนหลวงพระไกรสี (เทียม) เขียน "หลักกฎหมายอาญา" พระยาเกรียงไกรกลยุทธ เขียน "ปกครอง" พระยาจินตาทิรมย์ ราชสภาพดี เขียน "คำอธิบายกฎหมายลักษณะล้มละลาย" และพระอินทรปรีชา (เทียมเสชาวณิช) เขียน "คำอธิบายกฎหมายลักษณะอาญา" เป็นต้น

เมื่อการศึกษาวิชากฎหมายเจริญก้าวหน้าขึ้นก็มีการแต่งตำรากฎหมายมากขึ้น และตำราเหล่านั้นเป็นไปในแนวเดียวกับต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่

วารสาร

วารสารกฎหมายฉบับแรกของไทยคือ "ธรรมศาสตร์วินิจัย" ออกครั้งแรกระหว่างปี พ.ศ. 2436 ถึงปี พ.ศ. 2438 แล้วจึงออกเป็นครั้งที่สองเมื่อปี 2468 และเลิกไปอีกเมื่อปี 2469 ผู้ออก "ธรรมศาสตร์วินิจัย" คือ นายสุน (ไม่ปรากฏนามสกุล)

¹ หลวงสารนิยประสาส์น, เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

ฉบับต่อมาคือ "ธรรมศาสตร์สมัย" ของกระทรวงยุติธรรม ออกระหว่างปี 2440 ถึง 2443 ;

"ชาวศาล" ของกระทรวงมหาดไทย ออกในปี 2450 เพียงปีเดียวก็เลิกไป ;

"มโนสาร" ของหลวงสุธรรมานุวัตร ออกระหว่างปี 2455 ถึง 2460 ;

"ธรรมสาร" ของพระสุจริตวินิจนัย พระนิติการประสม และหลวงคุดยพินิจ สัจจารักษ์ ออกระหว่างปี 2460 ถึง 2484 ;

"บทบัณฑิต" ของเนติบัณฑิตยสภา ออกครั้งแรกระหว่างปี 2460 ถึง 2494 แล้วกลับออกอีกครั้งหนึ่งในปี 2504 ;

"หมอกฎหมาย" ของพระยารามบัณฑิตสิทธิเสรีณี (เชียง สูงค์) ออกระหว่างปี 2464 ถึง 2467 ;

"ชาวศาลและการคดี" ของพระยากำจัดโสมพทุจริต ออกปี 2465 และเลิกในปีเดียวกันนั้น ;

"นิติสาส์น" ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ออกระหว่างปี 2471 ถึง 2495 ;

"ประมวลคดี" ของนายแปลก เกษตรทัต ออกระหว่างปี 2474 ถึง 2475 ;

"บทระบิล" ของพระยาเทพวิฑูร ออกระหว่างปี 2476 ถึง 2478 ;

"อัยการนิเทศ" ของกรมอัยการ ออกตั้งแต่ปี 2478 จนถึงปัจจุบัน ;

"ข่าวสารของบัณฑิตสตรีทางกฎหมาย" สมาคมบัณฑิตสตรีทางกฎหมายเป็นเจ้าของ เริ่มออกตั้งแต่ พ.ศ. 2493 จนถึงปัจจุบัน เดิมออกในรูปกระดาษอัดสำเนา ;

"คุดพาห" ของกระทรวงยุติธรรม ออกตั้งแต่ พ.ศ. 2497 จนถึงปัจจุบัน ;

"วารสารทนายความ" ของสมาคมทนายความแห่งประเทศไทย เริ่มออกเมื่อ พ.ศ. 2502 จนถึงปัจจุบัน ;

"นิติศาสตร์" ของคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เริ่มออกเมื่อ พ.ศ. 2512 และฉบับหลังสุด คือ

"กฎหมายปริทัศน์" ของสำนักกฎหมาย ดร.อุกฤษ มงคลนาวิน ซึ่งเริ่มออกเมื่อ พ.ศ. 2514

หนังสือแจกงานศพเริ่มมีตั้งแต่รัชกาลที่ 5 และมีมากในรัชกาลที่ 6 แต่ทางด้านกฎหมายไม่มากนัก ส่วนวรรณกรรมกฎหมายอื่น ๆ เช่น วิทยานิพนธ์ และหนังสือออกในโอกาสพิเศษต่าง ๆ เพิ่งมีมากในสมัยปัจจุบันนี้เอง.